

"Smrt v životě" protimluv?

*...Mors et vita duello
confluxere mirando...*

Media vita in morte sumus...

Máme-li možnost přijít na nějaké místo, kde se úzce stýká život se smrtí, jako je tomu například zde v Mouřenci¹, nebo i u mnoha dalších středověkých kostelů, odlehlých od civilizace, jež jsou obklopeny pouze velkým hřbitovem, za nímž se prostírají pole nebo les, nevyhneme se úvaze o místě smrti v našem životě.

A hned se v nás vzedme protest: Smrt v životě? Což to není protimluv? Nejsou od věků smrt a život protivami, které se třeba v určitých momentech stýkají, ale vždy vzájemně potýkají a vzájemně potírají? Ba dokonce vzájemně vylučují. Pro nás přece může platit jen jeden z těchto stavů: Buď jsme živi, účastníme se velkého proudu života a pak nic nevíme o světě mrtvých, o světě smrti; smrt pro nás vlastně neexistuje, neboť ji nejsme nijak s to vnímat či dosvědčit jako svou zkušenost. Opačnou možností pak je, že jsme mrtvi. Ovšem jsme-li mrtvi, nemá pro nás život a svět žádný význam, pro nás již života není. To je myšlenka Epikúrova: *Jsme-li, není smrti, a je-li smrt, nejsme my*. Takové extrémní řešení problému budilo v minulosti mnohou nevoli, obzvláště u Křesťanů. (Ti nemohli Epikúrovi přijít na jméno, obviňujíce jej - většinou neprávem - z nejrůznějších špatností. Pokud mají ale antické příběhy o životech filosofů pravdu, spočívaly ony později příslovečně „epikurejské hody“ ve skrovném požívání vína a ovoce s přáteli ve velké Epikúrově zahradě a ve filosofických debatách.) Musíme ale přiznat, že toto Epikúrovo řešení je poměrně blízké modernímu duchu: vždyť kam nás může dovést marné soustředění se na smrt; pojďme do života - v něm můžeme něco vykonat, jen život může nás i lidstvo dovést dále. Vždyť přece život má svou hodnotu a má své tajemství, jež jsme povoláni naplňovat, ač třeba nechápeme přesně, v čem spočívá. Přiznáme-li vládu nad životem smrti, nic z toho nemá smysl. Smrt do života nepatří; do života patří život a jen život, život v plnosti, *stupňování života*, jak napsal nedávno pěkně pan profesor Sobotka ve své úvaze o postavě Faustově (viz Milan Sobotka: Moderní duše, LtN č.35/2001). Faust je v tomto skutečně dokonalým typem moderního člověka: Pro něj platí: Je-li život plný, tj. stále znovu a znovu naplňován, (pozor, ne tedy naplněn jednou provždy!), potom lze smrt předhodit ďáblu, nemá už pro nás ceny.

Vstoupíme-li však do okruhu středověkého myšlení a jeho vnímání světa, což můžeme dobře symbolicky naplnit například zde vstoupením do posvátného okruhu středověkého hřbitova, stojíme tváří v tvář něčemu úplně jinému, úplně jiným myšlenkám a pocitům. Pro středověk jako by byly póly zcela prohozeny: život, jako by neměl ani valného smyslu, snad jen jako určitá (omezená) možnost věnovat se duchovním věcem (tento svět koneckonců není pro jejich rozvoj nejpříhodnějším místem) a příprava na smrt. Smrti a světu mrtvých se věnuje nepoměrně větší váha, než (mnohdy) dříve a (kdykoli) později. Někdy - v určitých extrémních směrech na sklonku středověku - se zdá být život jakoby zcela pohlcen smrtí. Odtud, z tohoto rozpoložení, pocházejí ony známé „Triumfy smrti“ - nejnámější je asi Brueghelův - porůznu zobrazené na zdech i nábytku, drobných předmětech a samozřejmě v kostelích a na hřbitovech. Odtud pochází také zvyk vytváření kostnic, z nichž jednu máme možnost zde vidět. Také sem patří flagelantské průvody, extrémní mystická a eschatologická hnutí (extrémní františkáni sklonku 13.stol se svým heslem *Penitentzagite*, připodobňování se smrti a utrpení Kristovu (Heinrich Suso), vidiny smrti a pekla (sv.Birgita) a veškeré proudy vzniklé úpadkem a zlidověním těchto mystických směrů - flagelanti, adamité apod.). Do tohoto okruhu by patřilo asi přičíst i starší hnutí Albigenkých, když pro nic jiného, tak pro strašlivou apokalypsu, rozpoutanou zběsilým křížáckým tažením, v níž došlo svého konce, leč zprávy o nich jsou tak kusé a záměrně

¹ Text byl psán pro konkrétní příležitost.

potlačené, že těžko si udělat přiměřený obrázek jejich duchovního světa a jejich vztahu ke smrti. Jisté však je, že v odchodu z tohoto světa spatřovali smysl a vyvrcholení lidské existence a někteří pro jeho uspišení volili dobrovolnou smrt hladem.

Přitom ani ve středověkém myšlení nebytují spolu smrt a život v nijaké zvláštní harmonii, v nějaké blažené eudaimonii v níž se hérojský život prolíná do smrti jako přebývání kdesi v dáli na ostrovech blažených, jak by asi vypadal ideál antického Řecka. *Mors et vita duello, conflixere mirando*,² volá v jedenáctém století středověký mnich Wipo, ve velikonoční sekvenci *Victimae paschali*. Jako bychom viděli ten obraz: Proti malému a kolísavému světu živých stojí ohromná, dynamická říše mrtvých, její bojovníci kosí hlouček živých po tisících; živí se rodí, jen aby po krátkém, bídném životě propadli pecku a smrti. Vskutku až takový může být středověký obraz světa: po krátkém a nestálém pozemském životě následuje smrt a soud a věčné zavržení. Je jen úzká a nejistá cesta ke spáse a vykoupení, ani veliké úsilí v životě je nezajistí; Bůh sám rozhodne a zváží skutky člověka, zdali je hoden vstoupit do jeho nebeského království. Na některých středověkých obrazech vystupuje v úloze soudce vážícího duše archanděl Michael. A jsou i fresky, kde vedle vah stojí Maria a vychyluje je hůlkou ve prospěch hříšníka... (Zde v Mouřenci máme právě vzácnou příležitost takové vyobrazení vidět.)

Svět smrti je tedy světu živých nepřátelský a má nad ním velkou moc. Jediná, jaksi vzdálená, naděje zbývá v přimknutí se k Bohu a ke Kristu, který je s ním vlastně totožný a také v přímlově „svatých“ v první řadě Marie. Tehdy snad člověku svítá jakási naděje na překonání smrti životem, byť životem zcela jiného typu a parametrů.³

V této situaci k nám doléhá jiný hlas, poněkud odlišný od prvního, vyrovnanější a filosofičtější. Hovoří o vzájemném propojení života a smrti: *Media vita in morte sumus*.... Tentokrát tak hovoří jiný mnich, Notker Balbulus, už z 8. století, a jeho sekvence, jež těmito slovy počíná, došla v pozdním středověku, obzvláště po strašlivé morové ráně let 1348 a 1349, ohromné popularity. Je zajímavé, že se nám zde zračí jakoby v inverzi, v převrácení naše původní téma: Nenacházíme smrt v životě, ale sám život má své místo ve smrti. Tomu se dá rozumět vícerym způsobem: Jeden, který by nás zaváděl zpět k zoufalství flagelantských průvodů, je, že život sám není ničím jiným než smrtí, pouze jakýmsi jejím trikem a přestrojením a je tedy zcela jedno žijeme-li či umíráme; v jedné ani v druhé podobě nemá naše existence žádný význam. Smrt od smrti pochází, byť by se po určitý čas, prozatím nazývala životem, a my sami jsme smrtí prolnutí od našeho zrození; smrt vládne našimi údy, k smrti je veškeré naše smýšlení a konání, není před ní úniku, není vyhnutí, náhrady.

Je ale ještě jeden význam, který můžeme vyrozumět z těchto slov, jakkoli strašných. Smrt sama, ač je jí svěřena vláda nad světem, uprostraňuje místo životu, sama svou vládu omezuje a podřizuje vyšší vůli. Tento vskutku *životodárný* efekt má pro lidstvo a zemi vůbec působení **Kristovo**. (...*quem quaerimus adiutorem, nisi te Christe*... zní další verš zmíněné písně). Máme tady před sebou skutečně cosi jako inverzní obraz moderního postoje: Země tkví svými kořeny ve smrti a smrtelnosti, vše, co na ní je, je podřízeno smrti a je vlastně smrtí. **Život** může na světě být jen díky působení Kristovu. Moderní člověk žije naplno životem na této zemi a o sféru smrti se nestará. Jeho postoj většinou vyjadřují slova „Ono tam něco může být.“ Pro středověkého člověka je větší část reality mimo tento svět; snad jen něco málo, co bylo smrti vyrváno Kristem, může být zde skutečným.

Když se tedy vrátíme na začátek naší úvahy, máme před sebou celou škálu možností - postojů. Pokusím se je shrnout: 1) Buď jest život anebo jest smrt, obojí současně není možno; a poněvadž svým životem dosvědčujeme existenci života, jest pro nás jenom Život. Smrtí není třeba se zabývat. 2) Není vůbec života, vše je jen mámením smrti; může-li být vůbec pro člověka nějaký život, pak jistě ne zde, na Zemi. 3) Vše na světě sice jest sice podřízeno smrti, její vláda však není absolutní, je zde cosi, co se jejím zákonům vymyká a co směřuje do budoucna, co dává lidskému

² Novodobý český překlad zní:

*Se smrtí život utkal se
v podivuhodném zápase.*

³ Na druhé straně je v této fázi ještě hodně vzdálen až pozdní středověký svět odpustků a očistce, který se pokouší nabídnout člověku jakousi „velkokapacitní přestupní stanicí“ mezi tímto světem a nebem. Ale i sám takový pokus, ač asi theologicky dobře míněný, vypovídá spíše o zoufalství a beznaději a nakonec nepůsobí ani příliš věrohodně, což záhy odhalí nejen reformátoři ale i mnohá spiritualistická hnutí pozdního středověku.

životu naději. Tyto postoje bychom mohli zkráceně nazvat 1) Pouze Život v životě. 2) Pouze Smrt ve smrti. 3) Život ve smrti. Vidíme, že nám zde ještě něco chybí a to právě to, co jsme si vytkli jako téma naší úvahy: Smrt v životě.

Jak můžeme myslet a prožívat onu zbývající variantu? Především musíme jako lidé našeho věku jednoznačně přitakat životu: Co se na zemi odehrává, je vše život, k životu a pro život. Jinak by naše bytí na zemi nemělo smysl. Zapojujeme-li se do života, žijeme-li svůj život, prokazujeme tím Zemi jedinečnou službu, naplňujeme zároveň úděl svůj i její. My potřebujeme Zemi k životu, ona potřebuje nás k svému produchování. Až potud můžeme, ba musíme souhlasit s oním humanistickým, Epikúrem inspirovaným postojem. Přesto však, jako by to nevyovídalo o naší existenci všechno, jako by přesto ten obraz potřeboval ještě větší hloubku, jako by potřeboval určité stíny; jako by příběh našeho života potřeboval určité dramatické, tragické napětí. Tragické je asi to nejlepší slovo, jaké zde můžeme použít. Přísloví praví, že teprve až strom padne, je vidět jeho velikost. Jako bychom potřebovali něco, čím se naše úsilí, náš život poměří in extremis, tedy až do svých nejzazších konců, až tam, kam bychom si nikdy nemyslili, že sahá. My potřebujeme smrt, abychom mohli být víc, než jsme. A proto také neustále musíme popřát ve svém vědomí místo tomu temnému nezaměnitelnému volání, volání smrti. Oslyšíme-li její hlas, náš život se stane plochým, neplodným. Možná prožijeme zbytek svých dnů bez strážně, nikdy však nenaplníme plně své lidství. Takto nám může být smrt nikoli protivnicí, nezlomným nepřítelem, před nímž selhávají veškeré lidské zbraně, ale pomocnicí a spojencem; může se nám stát temným, ale přesto obohacujícím pramenem zrání. Učitelkou, jež nás učí poměřovat naše síly s osudem, jež nás učí poddanosti i heroickému vzepětí, jež se nám neustále klade jako před-mět, tedy ob-iectum, překážka v cestě, která je však zároveň pobídkou k jejímu překonání - k překonání, které není jinak možné, nežli v přátelství a spolupráci s ní.

Smrti - buď požeňána!⁴

---

⁴ Až po dokončení této stati se autor seznámil s literární pověstí, jež se začala s nebývalou vehemencí šířit světem - příběhem Harryho Pottera a ke svému údivu zde našel ztělesněné právě ono „čtvrté“ stanovisko: Příběh začíná temnou a tragickou událostí - smrtí rodičů malého Harryho, jenž se tak stává sirotkem. Jenže celá atmosféra první kapitoly a ostatně celé knihy se nese v duchu nezměrné, jakoby Dionýzské, oslavy života. Pro tuto smrt svých rodičů (ve které byl zároveň poražen velký nepřítel, zlý čaroděj) je hrdina nadán nebývalými silami a nebývalým osudem. Smrt tady působí jako hybatel činů, které mají jednoznačně obsah života

Hrst myšlenek o mrtvém těle

Jak je to vlastně s našim vztahem k tomu nejbezprostřednějšímu dokladu smrti, k mrtvému lidskému tělu? Nám připadá lidské tělo krásné a máme k němu, aspoň v naší kultuře, dost zřetelnou úctu. Těší se pro nás určité nedotknutelnosti. Rozhodně větší než třeba k tělu zajíce, kterého nám většinou nečiní problém stáhnout a sníst. O úroveň níže pak pro nás jsou další těla, třeba plazí nebo hmyzí. Chrousta už nesníme, většinou se nám oškliví na něj jen sáhnout. U lidského těla jsme na rozpacích: Máme ho zřejmě natolik identifikované s daným člověkem (protože právě v této podobě jsme ho za života viděli vystupovat a jednat), že se nám zdá jako by tato jeho podoba byla on. Tak vlastně působí člověk ve svém těle ještě po smrti a to snad také dává mrtvému tělu určitý půvab. Vskutku jsem viděl mrtvá těla, která byla krásná jako by na nich spočíval poslední polibek duše na rozloučenou

Teď bych měl učinit poznámku. Použil jsem slovo duše a měl bych vysvětlit, co tím míním. V tomto textu nechci používat pojem „duše“ v nějakém příliš specifickém smyslu. Používám ji tedy tak, jak ji bylo zvykem užívat v křesťanské tradici, jde tedy spíše o jakési Augustinsko-novoplatonské, nežli Aristotelsko-alchymické, nebo theosofické pojetí duše. Duši zde míním souhrn veškerých vyšších funkcí člověka, individualizovaných i neindividualizovaných. Mohli bychom říci, že je to člověk při zanedbání, odečtení jeho pomíjivé hmotné podstaty.

Ale také se setkáváme se smrtí v úplně jiné podobě a dnes díky sdělovacím prostředkům, hlavně televizi, je to stále snadnější: Jde o těla znetvořená násilnou smrtí, těla v nichž se zračí odpor a hrůza násilného odchodu, ať už byl způsoben lidskou rukou, nebo neštěstím (případně neštěstím, jež řídila lidská ruka). A tady nás naplní hrůza: Podvědomě jaksi cítíme, že bychom se měli i takovému tělu obdivovat, ale to, jakým způsobem s ním bylo naloženo, ať už úmyslně či neúmyslně, je pro nás porušením *tabu*, porušením posvátného prostoru, neočekávaným a nevídaným dotykem mocného posvátna, rouháním. Vidíme, že zde jakoby duši bylo její panství a sídlo vyrváno násilně a díky jakési neosobní síle (tedy nikoli vůli formované vědomím) tak nabyly vrchu fyzikální procesy, hmota vítězí nad duší. Můžeme zároveň cítit, že i ona duše, která v takovém těle „přebývala“ zřejmě je tímto násilím zraněna a poškozena, že se jaksi nestačila se svým tělem „pokojně rozloučit“ a že tudíž je stále vázána nějakým způsobem k okolnostem této smrti a k hmotnému světu. A nevnímá to jen ona sama – i okolní svět je tím zasažen; to je ten známý „hlas krve“, jak jej známe například ze Starého Zákona.

Nicméně je podivuhodné, jak sama Smrt se dokáže podivuhodně s obojím vyrovnat: k jejímu cíli - obnově života skrze jeho negaci, skrze jeho vyostřenou konečnost - poslouží stejně dobře pokojná smrt učencova, jako násilný masakr na tisíci nevinných. Pravda, to je pohled z veliké dálky a člověk, přímo zasaženým nějakým takovým „strašným“ děním se často bouří a ptá se, proč věci ztrácejí svůj přirozený řád a dochází k takovým orgiím krutosti, jaké dnes, díky zvětšovací optice médií, máme možnost podrobně sledovat na různých místech světa. Neměli bychom ale zapomínat, že takové vybočení z řádu je odedávna známou a skoro všudypřítomnou zkušeností lidstva: zkušenost války se vši její krutostí a bezohlednou ničivostí patří k archetypální výbavě lidstva - její bohové (a bohyně!), často nepředstavitelně krutí, jsou snad ve všech Panteonech na světě. Evropské lidstvo má tendenci zahlazovat tuto zkušenost, zatlačovat ji do nevědomí. Mohli bychom to s Nietzsche nazvat apollinským snem lidstva. Ale ještě za středověku a na prahu renesance si byli lidé velmi dobře vědomi této ničivé duchovní mohutnosti. Doklad o tom podávají například Chaucerovy Canterburské příběhy - Příběh rytíře s nádherným vylíčením martického a saturnského charakteru. Až později, snad také díky šíření křesťanství, které vlastně až v pozdním středověku prosáklo i lidovými vrstvami a zatlačilo přirozenější, pohanské vnímání světa, se z Marta stává taková ta figura na válečném voze, která se pěkně vyjímá na barokních freskách a obrazech. Ono původní martické tremendum přešlo v oné době na Smrt; tak vidíme hlavně v pozdním středověku a v baroku pompézní triumfy smrti, kdy smrt kosí (jen pod čarou: kosa je vynález z přelomu 13. a 14. století) lidi po tisících. Tím byla smrt zatížena dalšími významy, které původně pro středověkého člověka neměla. Zkusme nyní odhlédnout od těchto novějších významů a podívat se na smrt a její působení na člověka a lidské tělo bez těchto postranních významů „válečného šílenství“, nebo „krvavých orgií“.

Smrt většinou vnímáme jako konec. Když se ale podíváme, jak působí na těla, jde spíše o začátek: smrtí se dává do pochodu určitý proces, který nazýváme rozkladem. Při něm se především mění, rozpouští doposud pevný tvar, jaký tělo/těleso zaujímalo. Jeho hmota, „podstata“ se mění také, ale méně a pozvolněji. Rostliny uvadají, živočišná těla hnijí a rozkládají se. Tím má smrt blízko k alchymickému principu *mercurium* a také k *lásce*. Není určitě náhodou, že mají témata lásky a smrti v literatuře a v mytologii k sobě tak blízko. Co je ale výsledkem takového procesu? Výsledkem je naprosté odstranění, zmizení těla. Přesto jsou ale v lidském těle určité části, které rozkladu vzdorují - po člověku ještě dlouho zůstávají jeho kosti. Možná právě tato disharmonie je zčásti pramenem toho, jak nepříjemně na mnohé z nás setkání s lidskými kostmi nebo lidskou kostrou působí. Asi bychom přijali, kdyby v okamžiku smrti, celá fyzická podstata člověka kamsi zmizela, a my bychom pouze spekulovali zdali je ještě něco jiného pro toho člověka podstatného, co případně je jeho nějakým pokračováním a kam se to podělo. Ale máme tady ty kosti. Ty nám staví nepříjemné otázky. Jako by říkaly: Toto zde je ta trvanlivá část člověka, není žádná jiná; vidíš, že vše ostatní propadlo zkáze. Skutečně, vidíme-li, jak rychle svaly, ostatní měkké tkáně, tělesné tekutiny, nervy, mozek a vše ostatní propadá zkáze, jak můžeme uvěřit, že se uchová něco, ještě mnohem jemnějšího a nezachytitelnějšího? To je argument nesmírně pádný a těžko vyvrátitelný. Ale v tomto okamžiku bych se rád vrátil k první části naší úvahy. Tam jsme se zabývali čtyřmi (2x2) možnými přístupy ke smrti, z nichž každý měl svou váhu a svá oprávnění. Nakonec jsme si z nich vybrali přístup jaksi nejméně podložený, přístup který do značné míře spočívá na víře a na naději a přidržíme se ho i nyní. Proto tvrdím, že nikoli (hamletovsky) život je/byl v lebce a časem z ní vyprchal (čímž se ona projevila jako mocnější a trvanlivější), ale že lebka a kosti jsou části, jakési usazeniny, zkonkrétnění-konkrece, životního procesu, které mají své místo v životě a nikde jinde!

Jak zacházet s mrtvým tělem?

Když se tak k věci postavíme, má to závažné důsledky i pro praxi, konkrétně pro otázku, jak zacházet s mrtvým tělem. Je jasné, že mrtvé tělo není možno nijak retušovat, tedy mumifikovat, balzamovat, hibernovat či co (to je jen křečovitá touha po popření smrti). Také ovšem fascinace mrtvým tělem v jeho „přirozené“ podobě, tedy rozpadající se a rozpadlé je navýsost podezřelá; zavádí nás až na práh oněch středověkých triumfů smrti. Tady, v této kostnici, ostatně máme možnost si do dostatečně vychutnat. Ale celé křesťanské hřbitovnictví, je vlastně ve slabší podobě něčím podobným, stále je drženo fascinací smrtí a mrtvým tělem, nemá na zřeteli život. Ještě tak nejlépe mu odpovídají ty prosté venkovské hřbitůvky, bez kamenných náhrobků, jen s nakloněnými kříži a několika kopečky hlíny. Ano, chceme-li být ve svém stanovisku „smrt v životě“ důslední, tedy, prosím, žádné žulové náhrobky, hrobky, pomníky a všechna ta morbidní městská funerální paráda. Nejkrásněji nás ovšem tomu naučí hřbitovy židovské: tam o náhrobcích nebo hrobkách nebývá ani vidu, nepoužívají se ani rakve. Jedině řady kamenů označující místa...

A pak je ještě hranice - krásná čistá, jak se používá v Indii. Nebo ukoptěná, dusivá pec jaká se používá v Evropě. Rozdíl mezi obojím je patrný na první pohled. Jak blízko jsme zde onomu „apollinskému/epikurejskému snu“ lidstva, a jak příjemné by bylo se v něm rozplynout. Můžeme to učinit? Nevymažeme tím, ze svého života smrt, jako důležitou veličinu, která má být přítomna i v našem myšlení a jednání?